

Nous treballs al jaciment protohistòric del Calvari del Molar (Priorat, Tarragona). Campanyes 2001-2002

NÚRIA RAFEL¹, XOSÉ-LOIS ARMADA²

1. EL JACIMENT: SITUACIÓ I INVESTIGACIÓ PRÈVIA

El poblat i la necròpolis del Calvari estan situats al terme municipal del Molar, a la comarca del Priorat (Tarragona). El poblat on han tingut lloc els nostres treballs d'excavació està emplaçat en un petit altiplà d'uns 100 metres de longitud en direcció NE-SO i uns 30 metres d'amplària, situat a 230 metres sobre el nivell del mar. La necròpolis se situa en el vessant SO d'aquest mateix altiplà. L'indret queda delimitat perimetralment per petits barrancs i dista 1,5 quilòmetres del poble actual i uns 4,5 quilòmetres en línia recta de l'Ebre, en el punt on el Siurana hi desemboca, al terme municipal de Garcia. L'indret se situa en una zona de trànsit, ben comunicada a través d'uns eixos naturals que la vinculen fàcilment a les comarques de la Ribera d'Ebre i les Garrigues i també, tot i que amb majors dificultats, al Baix Camp.

Des del punt de vista dels recursos, són especialment destacables les mineralitzacions de la zona Molar-Bellmunt del Priorat-Falset, que han estat explotades fins fa pocs anys. Són possiblement aquestes mineralitzacions les que justifiquen l'existència del poblat. Es tracta de mineralitzacions filonianes, principalment Pb-Zn, i els minerals més abundants són la galena i l'esfalerita. Són també rellevants les explotacions d'argiles, principalment caolíniques. Tanmateix, des del punt de vista de les potencialitats en la protohistòria, el que resulta més interessant és l'existència de plata nativa en abundància, la galena com a font de proveïment de plom i la presèn-

1. Unitat d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga. Universitat de Lleida. Plaça Víctor Siurana, 1. 25003 Lleida. A/e: nrafel@historia.udl.es

2. Departamento de Humanidades de la Universidade da Coruña. Campus de Esteiro. Vázquez Cabrera s/n. 15403 Ferrol. A/e: loisarmada@yahoo.es

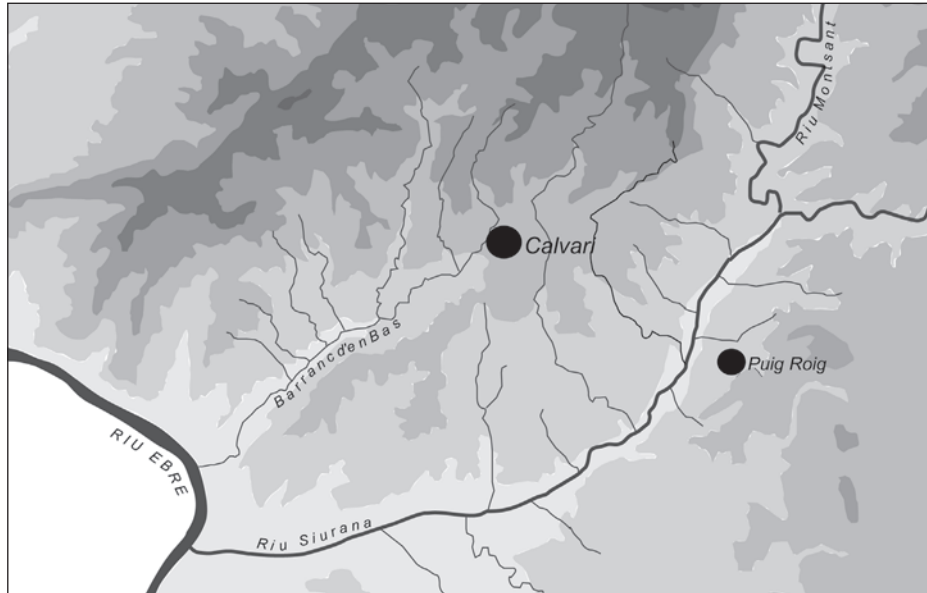

Figura 1. El Priorat amb la situació del Calvari i els jaciments citats en el text i el Priorat i la Ribera d'Ebre amb les troballes de material fenici.

cia de minerals de coure en forma d'òxids (malaquites i atzurites) i de calcopirita (Abella 2001; IGME 1974; Rafel 2000: 261; Rafel *et al.*, 2001-2002). Aquesta àrea minera forma part d'un tot més ampli on hi ha les explotacions de coure d'Arbolí, Cornudella i Ulldemolins.

Es conserva una interessant documentació medieval (segle XIV) relativa a l'explotació de la plata per part del comte de Prades, unes explotacions que foren l'origen del ràpid enriquiment del comtat de les Muntanyes de Prades. Es tracta d'una sèrie de documents que ens informen sobre la regulació normativa de les explotacions, els controls senyorials sobre la plata, l'administració de les mines, etc. (Rafel 2000: 262; Rafel *et al.*, 2001-2002; Martínez Elcacho, en premsa).

La potencialitat agrícola del Priorat, en canvi, és bastant limitada, fet que –a falta d'estudis específics– permet sospitar que l'agricultura devia tenir una funció i un valor econòmic subsistencials. Així doncs, sembla que l'explotació dels recursos miners devia constituir el principal motor econòmic de la zona en època protohistòrica i que va estar vinculada a la presència de materials fenicis a la zona més immediata, materials que hem documentat al poblat del Calvari del Molar i que també documentà Genera (1995) al proper poblat del Puig Roig del Roget. Com explicarem més endavant, en bona mesura la nostra tasca investigadora s'encamina a una adequada valoració d'aquesta idea, que se suggereix sovint en la bibliografia anterior (Vilaseca 1943: 36; Castro 1994: 149-54; Genera 1995: 76; Belarte *et al.* 2000: 142-45).

Les excavacions a l'àrea arqueològica del Molar s'iniciaren la tardor del 1930 de la mà de Salvador Vilaseca, arran de la troballa fortuïta d'alguns materials provinents de la necròpolis (Vilaseca 1943: 8). Aquest autor excavà completament la dita necròpolis, integrada per 172 tombes i disposada en una àrea trapezoïdal de 20 × 16 × 11 metres i obrí un gran sondeig d'uns 11,5 × 6,5 metres en el poblat, i publicà els resultats d'aquests treballs en una memòria posterior (Vilaseca 1943).

Un programa de prospeccions portat a terme en els anys vuitanta donà com a resultat la troballa superficial d'àmfora fenícia al poblat (Mascort *et al.* 1988: 186, fig. 4-7) i poc després es publicà un ampli treball de revisió dels resultats obtinguts per Vilaseca en l'excavació de la necròpolis que se centrà en l'estudi dels seus aixovars (Castro 1994), tot i que també incloïa una referència i una valoració succinta dels treballs en el poblat (Castro 1994: 125-28).

Com a pas previ a la represa de les excavacions al poblat, es portà a terme una revisió dels resultats del sondeig de Vilaseca, centrada en els materials recuperats i en la seva posició cronològica (Rafel 2000).

2. PLANTEJAMENTS PREVIS I EXCAVACIÓ

Les excavacions que estem portant a terme formen part del programa d'investigació titulat «El jaciment protohistòric del Calvari del Molar i l'àrea minerometal·lúrgica Molar-Bellmunt-Falset (2001-2010)». Els objectius principals de la intervenció són els següents:

Establir la cronologia del poblat. És possible ja oferir unes primeres conclusions basades en la seqüència estratigràfica documentada fins ara i en els materials ceràmics. Dins les possibilitats que tenim, es contempla així mateix el recurs sistemàtic als mètodes de cronologia absoluta. Hem fet una datació per termoluminiscència i una altra per radiocarboni en nivells corresponents a la darrera fase d'ocupació de l'hàbitat i estan en curs dues datacions per radiocarboni de sengles enterraments de la necròpolis.

Analitzar la relació necròpolis/poblat. Es tracta d'una de les qüestions més tòpiques i complexes en arqueologia protohistòrica (Ruiz Zapatero i Chapa 1990: 357-58). En el cas del Calvari del Molar la relació és evident, tot i que la necròpolis té una fase antiga que pel que fa a estructures arqueològiques d'hàbitat encara no hem pogut definir.³ Cal, a més, aprofundir en el significat de les diver-

3. Des del punt de vista ergològic, en canvi, hem documentat fragments ceràmics de tipus CU datables almenys en el segle VIII abans de la nostra era que podrien relacionar-se amb un assentament inicial, possiblement no planificat; tanmateix l'escassa superfície excavada fins ara no permet encara una posició clara en aquest sentit. Pel que fa a la necròpolis, els primers enterraments –entre els quals el conegut Molar 117– corresponen al període Vilaseca II, amb una cronologia arqueològica dels segles VIII-VII abans de la nostra era segons alguns autors (Ruiz Zapatero 1985) o IX-VII abans de la nostra era, segons altres (Almagro Gorbea 1977). Mitjançant la confrontació amb cronologies calibrades conegudes en altres contextos, es podria situar la necròpolis entre els segles X/IX i el 600 cal abans de la nostra era (Castro 1994). Recentment, Ruiz Zapate-

gències observables en les ergologies presumptament coetànies de poblat i la necròpolis.

Caracteritzar l'assentament, des del punt de vista de les seves particularitats formals i la seva definició socioeconòmica. Cal avançar que les dues campanyes d'excavació que hem portat a terme fins ara han posat de manifest l'existència d'estructures d'habitació complexes. S'estan fent diversos estudis i analítiques per al coneixement de les tècniques constructives, les activitats de subsistència i les pràctiques econòmiques.

Definir l'existència d'activitat minera en època prehistòrica. A tal fi, hem iniciat⁴ un ampli projecte de caracterització isotòpica (Hunt 1998, Montero 2002) que complementarà les investigacions ja fetes sobre les característiques mineralògiques de la zona, apta per a l'obtenció de plata nativa, i els possibles testimonis d'explo-tacions antigues (Vilaseca i Vilaseca 1957; Abella 2001; Rafel *et al.* 2001-2002). Al poblat, hi hem localitzat, durant les nostres campanyes, evidències clares de metal·lúrgia.⁵

Contextualitzar les dades obtingudes en el marc de les investigacions sobre la protohistòria del sud de Catalunya. La intensa activitat arqueològica desenvolupada durant els darrers anys a la zona (Puig Roig, Barranc de Gàfols, etc.) proporciona un cos de dades importants amb relació a la contrastació i l'anàlisi.

L'excavació segueix els principis metodològics generals de registre establerts per Harris (1991), assajats i debatuts a bastament en el si de l'arqueologia catalana (García Trócoli i Sospedra 1992). Es planteja en extensió, amb un únic sector que se situa adjacent al que va fer Vilaseca, la localització exacta del qual és determinable per la documentació existent i la topografia del terreny. En el disseny previ de l'excavació s'ha situat el gran mur longitudinal al centre del sector que s'ha d'intervenir, amb la intenció d'obtenir una definició adequada de l'espai habitacional a ambdós cantons d'aquest. Mentre no es poden delimitar unitats estructurals es treballa segons una quadrícula arbitrària, i es passa després a excavar a partir d'unitats estructurals que anomenem *àmbits*. Durant aquestes dues campanyes hem identificat sis àmbits constructius; tres d'aquests han estat totalment excavats (I, II i VI, situats al sud del mur longitudinal) i els altres tres estan en curs d'excavació (III, IV i V, al nord del mur longitudinal).

ro ha tornat sobre la seva proposta del 1985, és a dir, una estructuració en dues fases que abraçarien c. 800-700 abans de la nostra era (Molar I) i 700-600 (Molar II) (Ruiz Zapatero 2001: 280). Sense tenir en compte la fase inicial de què hem parlat més amunt –encara sense definició estratigràfica suficient–, la cronologia del poblat es concentra bàsicament en el segle VII i primer quart o primera meitat del VI abans de la nostra era.

4. Es tracta del projecte «Plata Preromana en Cataluña», HUM 2004-04861-C03-00.

5. Armada *et al.* 2005. A més, en la darrera campanya (2005), s'ha documentat un forn metal·lúrgic.

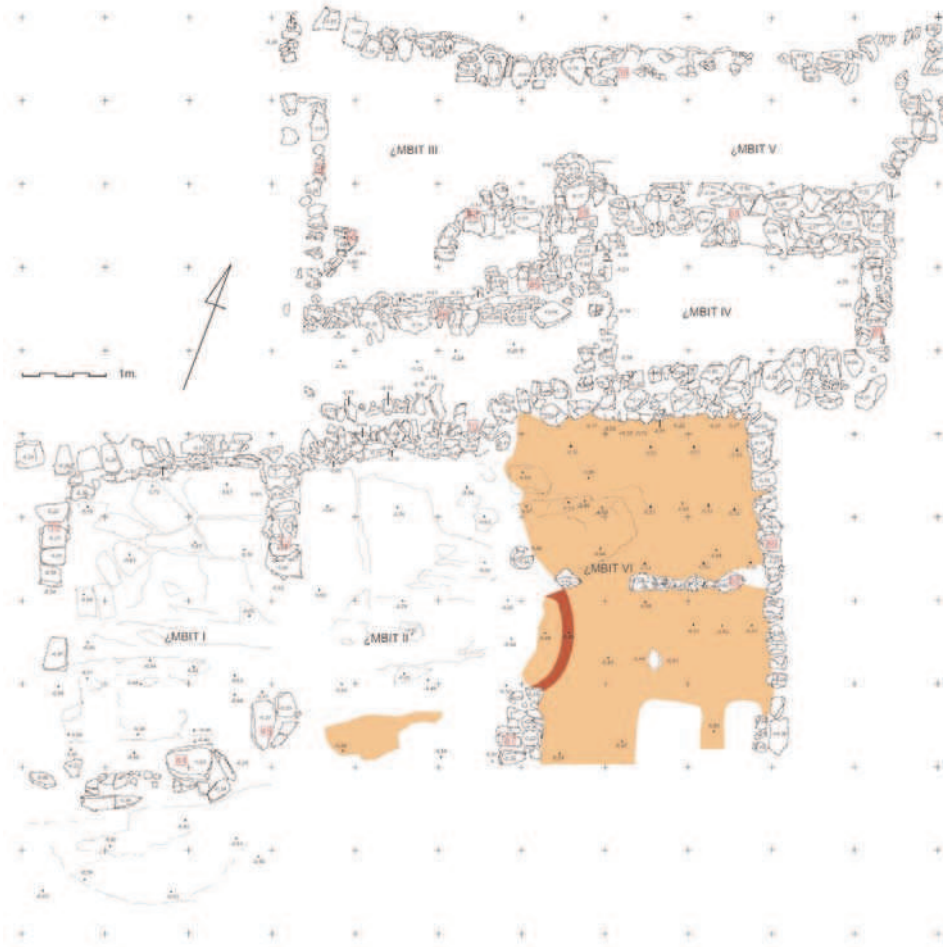

Figura 2. Planta de l'àrea excavada en les campanyes del 2001 i 2002 al Calvari del Molar.

3. L'ESTRATIFICACIÓ. CARACTERÍSTIQUES BÀSIQUES

La bibliografia precedent sosté, a partir de les dades de Vilaseca, que el jaciment té una fase d'ocupació única (Castro 1994: 125). Les dades obtingudes en les dues campanyes que hem portat a terme fins ara permeten fer algunes matisacions rellevants.

El registre estratigràfic ha permès identificar fins ara 102 unitats estratigràfiques. Al sud del gran mur longitudinal (àmbits I, II i VI) el major paquet estratigràfic correspon a un horitzó d'abandonament, enderroc i rebliment sota el qual se situa un horitzó constructiu i, finalment, un horitzó d'anivellament fet per preparar el terreny sobre el qual s'erigeixen les construccions.

A l'àmbit VI, al sud d'un envà que divideix l'estança en dos parts, s'aprecia una interessant superposició de dos paviments d'argila de color clar; el més antic d'aquests dos paviments s'associa a una estructura semiovoïdal en relleu (uns 2,5 centímetres de gruix), d'argila roja, que arrenca del mur que separa l'àmbit VI del II i que ocupa l'espai del que seria el pas o porta entre aquests dos àmbits. Aquest vistós element continua en ús amb el paviment superior. Al centre d'aquesta part sud de l'àmbit VI hi ha un forat de pal delimitat amb llosetes dretes i, en un dels seus extrems, situat ja al tall, hi ha una perforació, reblerta amb terra amb materials ceràmics, que talla ambdós paviments i arriba fins a la roca de base. Finalment, mencionarem un tovot sencer encaixat en el paviment i col·locat al fons de l'estança, a la paret oposada a la comunicació entre VI i II (cantó est). Cal encara ampliar l'excavació (que es veu constreta en aquest punt per l'existència d'un camí en ús) per poder arribar a una definició funcional d'aquest àmbit, que, com acabem de veure, presenta diverses particularitats que el singularitzen amb relació a la resta del poblat i dels coneguts a la zona en el mateix horitzó cronològic.

Aquests paviments es relacionen amb la UE 15 de l'àmbit II, interpretable com les restes d'un paviment, tot i que la correlació de paviments entre aquests dos àmbits és complicada a causa del deteriorament de l'àmbit II. D'altra banda, en la part nord d'ambdós àmbits no s'ha pogut documentar cap paviment, sinó que solament s'han pogut documentar potents estrats d'anivellament (la roca de base té una bossa important). L'excavació ha arribat fins a la roca de base en l'àmbit II i s'ha aturat en l'àmbit VI al nivell del paviment més antic i l'estrat d'anivellament (en el cantó nord).

Els treballs encara no han conclòs en els tres àmbits situats al nord del gran mur longitudinal (III, IV i V), on el pendent natural del terreny situa la roca de base a un nivell sensiblement inferior. A l'àmbit III, on els treballs estan més avançats, es registren fins ara tres fases constructives, que s'aprecien amb claredat al tall SO. La més moderna correspon a un mur (UE 37) situat sota l'estrat superficial, que queda volat i sembla correspondre a una subocupació tardana, quan l'estança ja s'ha reblert fins a una alçària considerable. Una fase més antiga està representada per la part més moderna del mur que tanca l'estança pel sud (UE 36) i, probablement, per les restes d'un mur o estructura interna que té una direcció diferent a la dels que conformen l'àmbit (UE 97). I, en darrer lloc, la fase més antiga definida fins ara, està representada pel mur UE 80 i, tal vegada, per la part més antiga del mur UE 36 i l'estructura semicircular de pedra que se li adossa (UE 62).

4. HÀBITAT I ARQUITECTURA

El terreny en forma d'altiplà sobre el qual se situa el jaciment presenta un desnivell en el seu terç occidental, on la cota del terreny natural descendeix. Les estructures excavades consisteixen en un mur de traçat longitudinal amb relació a la topografia de l'altiplà, al qual s'adossen, a banda i banda, sengles files de cons-

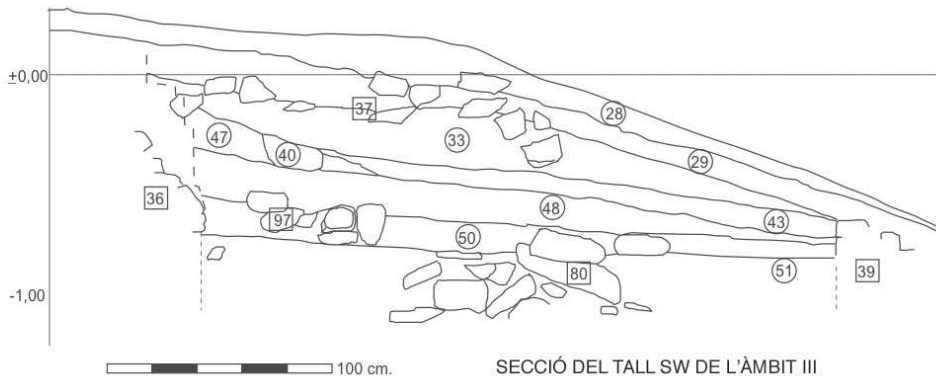

Figura 3. Secció SO de l'àmbit III, que permet apreciar la superposició de fases constructives.

truccions que no tenen comunicació a través del mur longitudinal esmentat, que és cec. Tot i que la superfície excavada és encara molt limitada i de moment no se n'han pogut documentar físicament les entrades, és evident que l'accés a les cases es feia per sengles carrers o espais de circulació situats, respectivament, al sud i al nord de les dues línies de construccions. Tenint en compte la disposició d'aquestes línies, cal suposar que hi devia haver almenys una altra alineació de cases, fet pel qual el model d'organització de l'espai mostra una complexitat superior a la dels poblats de carrer central de l'entorn de la conca de l'Ebre, que acostumen a presentar dues alineacions de cases amb parets mitgeres entorn d'un espai central (Castro 1994: 127). Les pròximes campanyes al Calvari del Molar ens serviran per determinar si hi havia un mur de circumval·lació que tancava perimetralment el poblat.

Un altre aspecte destacable que s'aprecia amb claredat és que ens trobem davant de cases integrades per més d'una habitació o estança, tal com ja havíem proposat a partir de la planta publicada per Vilaseca (Rafel 2000: 264). És evident la connexió dels àmbits I, II i VI; al seu torn, l'àmbit III està connectat amb el V, mentre que, de moment, no hem localitzat l'accés a l'àmbit IV, encara en curs d'excavació. S'intueix una orientació funcional en els diferents àmbits de cada casa deduïble d'alguns elements específics presents en cadascun d'aquests (decoració en relleu semiovoïdal d'argila i envà dividint l'àmbit VI, paviments, estructura semicircular de l'àmbit III, etc). Finalment, és convenient indicar que, si bé està clar que som davant d'unes unitats d'habitació d'una relativa complexitat, encara no ha estat possible individualitzar cap casa completa. Aquestes conclusions preliminars tenen un cert interès en la mesura que l'hàbitat preibèric s'ha definit com bàsicament unicel·lular, tot i que s'aprecien en diferents poblats habitatges de dues o tres habitacions que, no obstant això, són sempre el resultat de la compartimentació d'un únic ambient quadrangular, a diferència del que sembla que succeeix al Calvari.

Des del punt de vista constructiu, el poblat es conforma mitjançant murs de pedra que actuen com a sòcols sobre els quals s'aixequen parets de tovot, seguint un model similar al que ha pogut documentar-se en altres jaciments de la zona com el Barranc de Gàfols (Sanmartí *et al.* 2000: 1254-50; Belarte *et al.* 2000: 140). La manufactura dels murs és bastant tosca, tot i que accentua aquesta percepció el seu mal estat de conservació: estan construïts amb blocs de pedra de mides variables i disposició irregular que es lliguen amb argila, generalment en una elevada proporció; en molts casos no s'observa cap ordre de col·locació en filades. Els paraments són marcadament irregulars, fet que permet suposar que estaven revestits mitjançant una capa gruixuda d'argila.

5. MATERIALS ARQUEOLÒGICS I CRONOLOGIA

Pel que fa al material ceràmic, en conjunt poden distingir-se els tipus bàsics següents:⁶ Ceràmica feta a mà, generalment sense tractament d'acabat o bé allisada i en molts casos amb decoració plàstica. Argiles poc depurades, amb vacúols, desgriexants de mida gran o mitjana apreciables a simple vista, predominantment de tipus quarsític i de mica o biotita daurada. Les formes corresponen a grans vasos d'emmagatzematge amb cordons decorats, vasos de mida gran o mitjana probablement destinats a tasques d'elaboració, cuina i magatzem i vasos de mida petita de funció indeterminada, tot i que alguns corresponen a vaixel·la de taula. Els grans vasos d'emmagatzematge, ja documentats en les excavacions de Vilaseca (Rafel 2000) corresponen a tipus evolucionats que no apareixen al Barranc de Sant Antoni (Asensio *et al.* 1994-96), la vida del qual arriba fins a finals del segle VIII o inicis del VII abans de la nostra era, i que, en canvi, tenen els seus millors paral·lels a la fase I del poblat del Barranc de Gàfols (Sanmartí *et al.* 2000: 152, fig. 5, 204). Sobre ceràmiques d'aquest tipus provinents de la UE 47 de l'àmbit III s'ha fet una datació per termoluminescència (Laboratori Ralf Kotalla, Haigerloch, número 01200502) que ha donat una antiguitat de 2.550 anys amb una desviació de ± 250 . De la mateixa UE s'ha portat a terme una datació per radiocarboni al laboratori de la Universitat de Barcelona (mostra UBAR-752, sobre carbó) que ha donat un mesurament de 2475 ± 40 BP i una data calibrada a una sigma de 725-485 cal BC (Mestres 2003).

Ceràmica feta a mà de cocció generalment reductora, quasi sempre amb acabats polits, argiles molt depurades, parets fines i desgriexants més triturats, en alguns casos amb decoracions acanalades, tot i que dominen clarament els vasos llisos. Corresponen a vasos de mida petita o mitjana/petita amb funció de vaixel·la de taula, amb perfils enquadrables en els CU de l'edat del ferro, tot i que hi ha algun ítem de cronologia més antiga.

6. Les dades que s'exposen a continuació corresponen fonamentalment a la campanya del 2001, atès que –en el moment de redactar aquestes línies– l'estudi dels materials recuperats en la campanya del 2002 encara no ha conclòs.

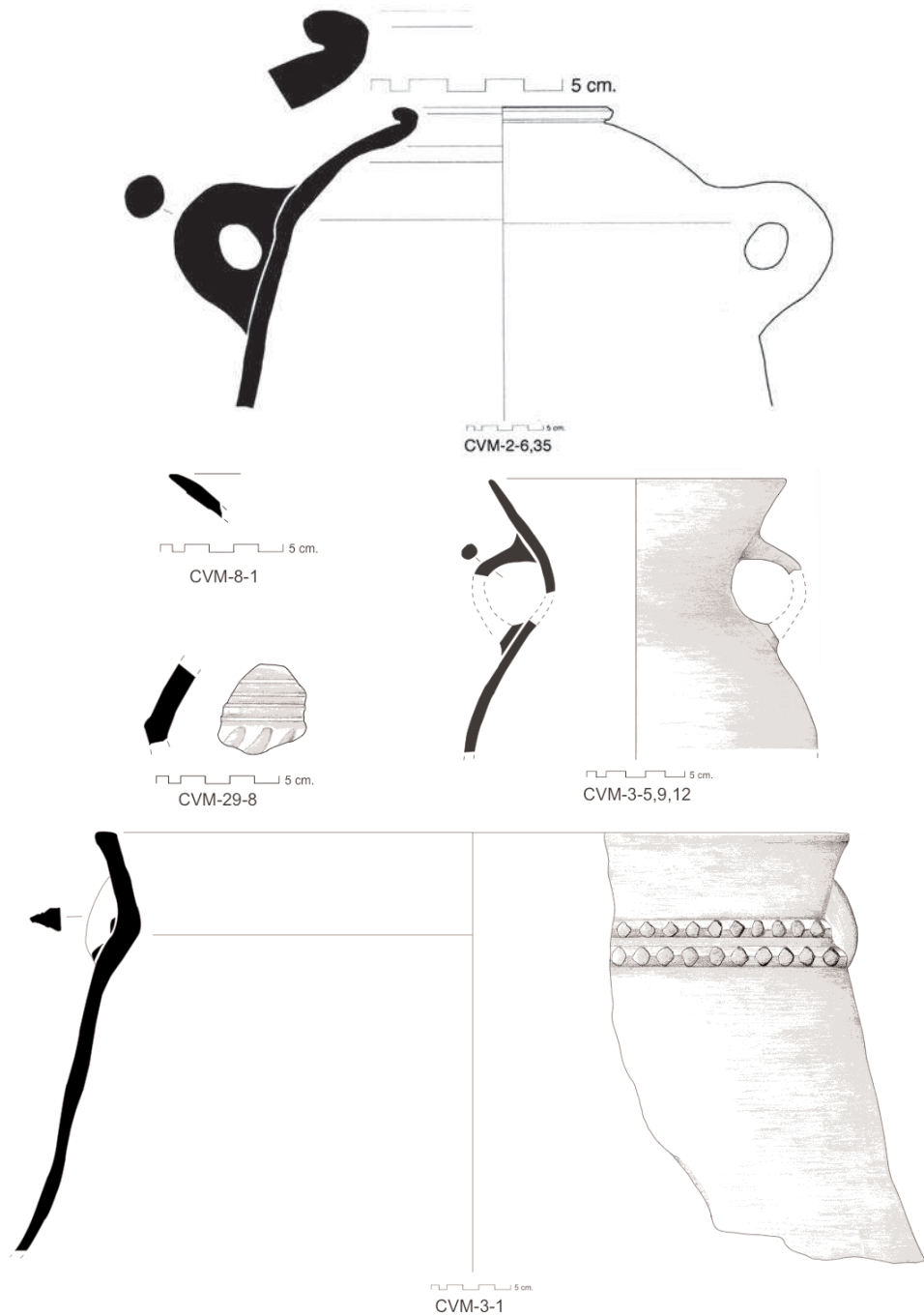

Figura 4. Representació dels diferents tipus ceràmics documentats en el jaciment.

Ceràmica feta amb torn o torn lent, de cocció oxidant i amb unes característiques de pasta que l'aproximen a les ceràmiques a mà del jaciment: argila poc depurada i desgriquant de mida gran visible en superfície. Està representada per una única vora (CVM-8-1), probablement corresponent a un plat o, tal vegada, a la vora exvasada d'una urna.

Ceràmica fenícia feta amb torn, importada, de cocció oxidant o oxidoreductora (la pasta coneguda com a tipus Màlaga), aquesta darrera amb els característics desgriants esquistosos visibles en superfície, que permeten identificar-la com una producció del Cercle de l'Estret. Pel que fa al primer grup de pastes, en canvi, no és possible, per ara, identificar-ne el focus productor. En el curs de la primera campanya d'excavació (2001) es localitzaren cinc individus. Corresponen, sense excepció, a vasos de transport i es tracta de variants del tipus Vuillemot R-1/Ramon T.10.1 (1.1. i 1.2.1.) que es poden emmarcar en uns marges màxims entre 775 i 575/550 abans de la nostra era.

Ceràmica feta amb torn, comuna ibèrica sense decorar, amb els tipus de pastes característics de l'ibèric antic. Està representada per escassos fragments informes localitzats en el nivell superficial i els nivells superiors de rebliment. Fa la sensació que es tracta de materials fruit d'una freqüentació del lloc un cop aquest havia estat ja abandonat.

Ceràmica feta amb torn amb decoració pintada, de molt bona factura, assimilable al que, a falta d'una definició més precisa, anomenem «tipus Gàfols» i que precedeix l'aparició dels tipus pròpiament ibèrics antics. Val a dir, que aquest tipus ceràmic està representat al Calvari per un únic fragment sense forma amb una banda pintada que, tanmateix, és significatiu per la seva posició estratigràfica, la que cobreix els paviments de l'àmbit VI.

Ceràmica feta a mà de tècnica i factura molt grolleres. Se n'han localitzat pocs fragments pertanyents a un vas de coll troncocònic, vora recta decorada i coll també decorat amb incisions inclinades i horitzontals i punts (CVM-21-1). Es tracta d'una peça epicardial que apareix a la UE 21, un dels estrats d'anivellament de la roca, anterior a la construcció de les estructures.

El material metàl·lic és molt escàs, tot i que en les excavacions de Vilaseca es van documentar ja diversos objectes de bronze, els més dignes de menció dels quals són un braçalet llis de secció rectangular, uns anells, dues puntes de sageta amb aletes i peduncle assimilables al tipus C de Ruiz Zapatero i datables entre els segles VIII-VI abans de la nostra era (Ruiz Zapatero 1985: 936) i un curiós objecte que l'autor de l'excavació anomena *lanceta quirúrgica* (Vilaseca 1943: 38, lám. XIX, 2; Castro 1994: 128; Rafel 2000: 273, fig. 12).

En el curs de les campanyes portades a terme per nosaltres han aparegut, entre altres, un petit fragment de ferro de tipologia inidentificable a la UE 2, així com fragments d'escòries metàl·liques, pendents d'analítica, a les unitats estratigràfiques 2, 3, 15, 24 i 29. Entre l'escàs material de bronze, cal destacar una punta de sageta de característiques completament diferents a les conegudes en el bronze local i que estan ben representades al Calvari, tant al poblat com a la necròpolis. La nova pun-

ta recorda les puntes orientals dites *d'ham* (Ramon 1983) que de la mà dels fenicis arriben a la península en el segle VIII i que, a diferència de les locals, tenen una alta capacitat de penetració que les fa aptes per a la lluita. No obstant això, el nostre exemplar presenta una particularitat que la fa, de moment, única: el peduncle de secció rectangular, en lloc de ser buit com en els exemplars orientals és massís, fet que la converteix en una peça sense paral·lels coneguts i que tal vegada podria ser el resultat d'una desafortunada còpia o reelaboració local.⁷

El material ossi és també molt escàs. Menció a part mereixen els materials lítics, també presents en els treballs de Vilaseca (1943: 38). Entre les troballes d'aquestes dues campanyes hi ha diverses peces i algunes ascles de sílex, polidors de pedra i una gran quantitat de còdols de riu que foren transportats al jaciment, molts d'ells amb senyals d'ús, l'estudi traceològic dels quals està en curs (Marta Fontanals-URV). S'ha portat a terme l'examen preliminar de 53 d'aquests còdols de quars i quarsita, sense transformar mitjançant talla i que presenten senyals d'ús almenys en 30 casos. Finalment, cal mencionar la troballa de molins petris amb la superfície passiva plana, pendents d'anàlisi de microresidus (J. Juan).

Des d'un punt de vista de la cronologia de l'assentament, doncs, les dades de què disposem fins ara apunten a un abandonament de l'hàbitat, en una data que cal situar entre el 575 i el 550 abans de la nostra era; es tracta d'un abandonament que posa fi al darrer horitzó d'ocupació, que es pot situar entre aquest i la segona meitat del segle VII abans de la nostra era. A aquest horitzó el precedeix un altre horitzó més antic per a la datació del qual no tenim encara dades suficients, si bé podem mencionar l'associació a materials datables tipològicament en el segle VIII abans de la nostra era.

6. CONTEXTUALITZACIÓ REGIONAL I CONSIDERACIONS FINALS

Algunes publicacions recents han caracteritzat els assentaments del Calvari del Molar i el Puig Roig com a poblats miners, i han posat de relleu les seves elevades dimensions amb relació a altres jaciments coetanis; la raó de ser d'ambdós estaria en relació amb la riquesa de recursos miners de la zona, en la qual es podria obtenir plata i coure en quantitats relativament abundants (Belarte *et al.* 2000: 142, 145; Noguera 1998: 26-27).

Durant l'edat del bronze el poblament més antic documentat fins ara a la vall del Siurana està representat per la necròpolis del Calvari del Molar, l'inici de la qual cal situar, com ja hem dit, en el segle IX abans de la nostra era. Abans, en els períodes Vilaseca I i II, el poblament correspon a assentaments en coves situades en les zones més muntanyoses i l'enterrament d'incineració en urnes es manifesta per primera vegada en el jaciment de les Obagues del Montsant (Vilaseca II) (Castro 1994: 150-

7. Agraïm a Fernando Quesada que hagi examinat la peça i ens hagi fet partíceps de la impressió que li ha produït.

51). Les zones muntanyoses sembla que s'abandonen en el moment de trànsit entre els períodes Vilaseca II i III (finals del segle X o inicis del IX abans de la nostra era) i el poblament es trasllada a zones més baixes, pròximes al riu Siurana, fenomen que sembla anar acompanyat d'una major concentració de l'hàbitat.

Si hem de jutjar per les dades que coneixem fins ara d'aquesta vall i de les terres del sud de Catalunya, sembla que les necròpolis d'urnes del període Vilaseca III –representades pel Calvari i la Tosseta– corresponen en un primer moment a hàbitats sense planificació constructiva i organització interna prèvia. A partir del segle VII abans de la nostra era comencen a aparèixer els poblats planificats, representats pel propi Calvari, el Puig Roig del Roget o, una mica més tard, el Coll del Moro de Serra d'Almors.

És probable que en aquest moment s'iniciï l'explotació dels filons cuprífers de la zona minera Molar-Bellmunt-Falset; el desenvolupament d'aquestes activitats segurament comporta el coneixement dels filons de plata nativa i de galena que, gràcies a les troballes del Calvari i Puig Roig sabem que s'utilitzava per obtenir plom almenys en el segle VII abans de la nostra era

Molt probablement, la forta presència comercial fenícia al nord-est de la península Ibèrica i, molt especialment, a les terres de l'Ebre, almenys des del segle VII aC, està en relació amb el comerç de la plata i altres minerals com el coure, tot i que, com s'ha assenyalat (Aubet 1993) els recursos agrícoles degueren ser també importants com a productes d'intercanvi. Tanmateix, com ja hem indicat, la comarca on es troba el Calvari no es caracteritza per la bondat dels seus terrenys agrícoles, fet que suggereix la necessitat de centrar la investigació en l'anàlisi de les possibles activitats minerometal·lúrgiques, estudi que no ha estat mai afrontat en profunditat.

Al Calvari es verifiquen fenòmens com l'aparició de les ceràmiques fetes amb torn, un urbanisme regular i planificat, la presència de ferro o l'ús de tovots per a la construcció que, en major o menor mesura, s'han posat en relació amb l'element fenici (Noguera 1998: 24-27). D'altra banda, la distribució de materials fenicis al nord-est peninsular és bastant irregular en funció de les àrees geogràfiques, fet que fa necessari aprofundir en les raons d'aquesta dissimetria i verificar si hi té alguna rellevància el major interès pels recursos miners. Al mateix temps, i com ha plantejat Aubet (1993: 23), l'estudi del desenvolupament dels mecanismes i el significat del comerç fenici arcaic requereix un coneixement aprofundit de les economies indígenes del Ferro, de la seva organització social, dels recursos potencials del medi i de la correlació jeràrquica entre els seus assentaments i territoris.

Així doncs, el nostre programa d'investigació al Calvari del Molar es presenta com una realitat oberta a nombrosos problemes i interrogants. Esperem que el progrés de les excavacions i els estudis que portem a terme de forma paral·lela aclareixin, almenys una part d'aquests. Les dues campanyes portades a terme fins ara, juntament amb els resultats obtinguts per Vilaseca, posen sobre la taula qüestions interessants, sent algunes de les més destacables la relació amb els recursos miners de la zona, l'evolució de l'assentament i, finalment, la complexitat dels espais habitacionals i l'organització de la trama protourbana del poblament del segle VII aC.

7. BIBLIOGRAFIA

- ABELLA, J. (2001) «Bellmunt del Priorato. Historia, geología y mineralogía». *Bo-camina* 7, p. 28-63.
- ALMAGRO GORBEA, M. (1977) «El Pic dels Corbs, de Sagunto, y los campos de urnas del NE de la Península Ibérica». *Saguntum* 12, p. 89-144.
- ARMADA, X.L.; HUNT, M.A.; JUAN, J.; MONTERO, I.; RAFEL, N.; RUIZ DE ARBULO, G. (2005). Primeros datos arqueométricos sobre la metalurgia del poblado y necrópolis del Molar (Priorat, Tarragona). Tp p. 62: 139-155.
- ASENSIO, D.; BELARTE, M. C.; FERRER, C.; NOGUERA, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1994-96) «El jaciment del Barranc de Sant Antoni (Ginestar, Ribera d'Ebre)». *Gala* 3-5, p. 231-246.
- AUBET, M. E. (1993) «El comerç fenici i les comunitats del Ferro a Catalunya». *Laietania* 8, p. 21-40.
- BELARTE, M. C.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J.; ASENSIO, D. (2000) «Modèles de sites proto-urbains du Bronze Final et Premier Âge du Fer en Catalogne méridionale». A: Gascó, J.; Claustre, F. (ed.), *Habitats, économies et sociétés du Nord-Ouest méditerranéen de l'Âge du Bronze au premier Âge du Fer*. Joué-lès-Tours, p. 139-145.
- CASTRO MARTÍNEZ, P. V. (1994) *La sociedad de los Campos de Urnas en el nordeste de la Península Ibérica. La necrópolis de El Calvari (El Molar, Priorat, Tarragona)*, BAR Int. Ser. 592, Oxford.
- GARCÍA TRÓCOLI, I.; SOSPEDRA, R. (ed.) (1992) *Harris Matrix. Sistemas de registre en arqueologia. Recording systems in archaeology*. Lleida.
- GENERA, M. (1995) *El poblat protohistòric de Puig Roig del Roget*. Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya 17, Barcelona.
- HARRIS, E. C. (1991) *Principios de estratigrafía arqueológica*. Barcelona (2ª ed. ingl. 1989).
- HUNT ORTIZ, M. A. (1998) «Plata prehistórica: recursos, metalurgia, origen y movilidad». A: Delibes, G. (ed.), *Minerales y metales en la prehistoria reciente*. Valladolid, p. 247-289.
- IGME (1974) *Investigación minera en el área Argentera-Mola (Tarragona). Fase previa*. Madrid: Ministerio de Industria.
- MARTÍNEZ ELCACHO, A. (en premsa) «La explotación de plata en el condado de las montañas de Prades (Tarragona) durante la Baja Edad Media» II Simposio sobre Minería y Metalurgia históricas en el Sudoeste europeo.
- MASCORT, M. T.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1988) «Noves dades sobre el comerç fenici a Catalunya». A: *7è Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà 1986*. Puigcerdà, p. 185-199.
- MESTRES, J. (2003) *Datació per radiocarboni de material carbonós procedent del jaciment anomenat el Calvari del Molar (Molar d'En Bas, el Priorat)*. Informe mecanografiat del Laboratori de Datació per Radiocarboni de la Universitat de Barcelona.

- MONTERO, I. (2002) «Metal y circulación de bienes en la Prehistoria reciente» *Cypsela* 14: 55-68.
- NOGUERA, J. (1998) «Evolució del poblament de la foia de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona) des del bronze final a l'ibèric ple: anàlisi i evolució del territori». *Revista d'Arqueologia de Ponent* 8, p. 19-38.
- RAFEL, N. (2000) «El poblat del Calvari del Molar (Priorat). Excavacions Vilaseca». *Revista d'Arqueologia de Ponent* 10, p. 261-275.
- RAFEL, N. (2003) *Memòria de la 1ª campanya d'excavacions (2001) al poblat del Calvari del Molar (Priorat, Tarragona)*. [Inèdita]
- RAFEL, N.; ABELLA, J.; MARTÍNEZ, A. «La zona minera del Molar-Bellmunt-Falset: les explotacions de coure, plom i plata i els interessos comercials fenicis al Baix Ebre». *Revista d'Arqueologia de Ponent* 11-12 (2001-2003).
- RAMON, J. (1983) «Puntas de flecha de bronce fenicio-púnicas halladas en Ibiza: algunos materiales inéditos». A: *Homenaje al Prof. Martín Almagro Basch*. Madrid: Ministerio de Cultura, vol. 2, p. 309-323.
- RUIZ ZAPATERO, G. (1985) *Los Campos de Urnas del NE de la Península Ibérica*. Madrid.
- RUIZ ZAPATERO, G. (2001) «Las comunidades del Bronce Final: enterramiento y sociedad en los Campos de Urnas». A: Ruiz-Gálvez, M. (coord.) *La Edad del Bronce, ¿primera Edad de Oro de España?*. Barcelona, p. 257-288.
- RUIZ ZAPATERO, G.; CHAPA, T. (1990) «La arqueología de la muerte: perspectivas teórico-metodológicas». A: Burillo, F. (coord.) *Necrópolis celtibéricas. II Simposio sobre los Celtíberos*. Zaragoza, p. 357-373.
- SANMARTÍ, J.; BELARTE, M. C.; SANTACANA, J.; ASENSIO, D.; NOGUERA, J. (2000) *L'assentament del bronze final i primera edat del ferro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)*. Barcelona. (Arqueomediterrània; 5)
- SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1994) «L'urbanisme protohistòric a la costa de Catalunya». *Cota Zero* 10, p. 27-37.
- VILASECA, S. (1943) *El poblado y la necrópolis prehistóricos de Molá (Tarragona)*. Madrid. (Acta Arqueológica Hispánica)
- VILASECA, S. (1952) «La coveta de l'Heura d'Ulldemolins». *Ampurias* 14, p. 121-130.
- VILASECA, S.; VILASECA, L. (1957) «Una explotación minera prehistórica. La Solana del Bepo, de Ulldemolins (prov. de Tarragona)». *IV Congreso Nacional de Arqueología, Burgos 1955*. Zaragoza, p. 135-139.